

Om våra verkligheter

Teman från det VII internationella symposiet om Wittgensteins filosofi

Har vi den verklighetsuppfattning och den kunskapsteori vi *kan* ha? Den vi är förtjänta av? Har empirismen försett oss med inte bara, som Quine säger, två dogmer, utan minst sex? Har vi äntligen inom filosofin börjat upptäcka hur fastsmetade i språkliga petitesser vi varit? Hjälper oss två unga svenska filosofer att spränga genom språkvalLEN? Vad var byggstenarna i Ludwig Wittgensteins sk *Tractatus*-värld och finns det en linje från den till beståndsdelarna i de omdiskuterade "privata språk", den senare Wittgensteins filosofi talar om? Var den senare Wittgenstein en konkretistisk fysikalist?

Frågor som de ovanstående hör till de som aktualiserades vid det VII internationella Wittgenstein-symposiet i Kirchberg 1982. Dessa årliga symposier grundades 1976 av *Österreichische Wittgenstein-Gesellschaft*, först som ett försök att göra Wittgenstein mera känd i sitt hemland, sedan har de utformats till ett forum för vidareutveckling av både Wittgensteins och annan aktuell, huvudsakligen exakt, filosofi. Den drivande kraften har varit sällskapetets ordförande Adolf Hübner med effektivt stöd av en organisationskommitté där i varje fall Rudolf Haller från Graz, Paul Weingartner från Salzburg, Elisabeth och Werner Leinfellner från Nebraska University varit permanenta. — Konferensorten är i omedelbar närhet till två av de tre byar där Wittgenstein var folkskollärare i början av 20-talet. Både den yttre ramen och den inre "andliga" atmosfären har varit synnerligen tilltalande vid konferenserna och deltagarna, numera över 200 varje år, återkommer tydligen gärna.

De teman som ventileras har i flera år gått långt utöver en granskning av Wittgensteins filosofi. Dels har man breddat och utvidgat den nya synen på Wittgenstein som en medlem av den österrikiska och den kontinentala kulturkretsen och som impulsgivare på olika filosofiska och kulturella områden. Dels har man slagit ett slag för exakt filosoferande inom kunskapsteori, vetenskapsteori och systemteori, men också på normativa områden av filosofin. Förutom bredden och "stjärntätheten" i deltagarantalet upplever man tillräckligt med djup och höjd i framförandena för att en känsla av kvalitativ bredd också skall bli bestående.

Det är ju inte tillräckligt med en mångfald av frågor och problem för att god filosofi skall uppstå. ”Riktiga” svar, följdriktiga, smakriktiga, har serverats i moderiktiga språkdräkter alldeles tillräckligt inom modern, kanske i synnerhet analytisk, filosofi. Skall filosofin vara något annat än terapeutisk spetsknyppling måste den våga stöta mot gränser, för att använda ett krausianskt-wittgensteinianskt uttryck, även med risk att inte komma igenom, att stranda i ett misslyckande. Det personliga engagemanget, det vågade misslyckandet är ett existentiellt uttryck även för filosofen.

Det finns nu tydliga tendenser till en modigare inställning till filosofin, även teoretiskt sett. Man kan skönja en återgång till stora frågor, till de stora dragen, man talar om möjliga världar i logik och epistemologi, man återinför värdebestämtheten och man vill se språk och värld som oskiljbara. Man stiger inte längre så ofta ut ur världen och in i språket därför att man inte kan se sambanden. Den extrema lingvistiska filosofin, de självtillräckliga symbollogiska världarna var tecken på uppgivenhet eller en förhävelse i specialiseringsvansinne. I stället för att söka en grammatik/logik för världen, sökte man en värld i logiken. En obesmittad, kysk och neutral värld – men den var inte *den* moralen författaren till *Tractatus* sökte.

I *Tractatus* trodde inte Wittgenstein att filosofin som liv och värde kunde uttryckas i faktaspråk, men den kunde visas upp indirekt och den kunde levas. Han återkom till filosofin som en form av organism senare. I inledningen till den föreläsningsserie som senare blev kallad *The yellow book*, säger han att Schopenhauers påpekande hur absurd en filosofisk bok är, borde tas på allvar. Hur kan man göra en avslutad bok av något som i sig själv är organiskt, växande, omöjligt att avsluta. Han fortsätter i samma avsnitt med att jämföra världen, den värld filosofin undersöker, med ett landskap och dess geografi. Den karta, det språk med sin grammatik, vi använder är bristfällig för att åskådliggöra det levande landskapet. Landskap förändras, vi måste oupphörligt ändra vår inställning till det – det är en påminnelse som många filosofer, även av mera strikta varianter, börjat lyssna på. (*The Yellow book* finns att läsa i ett urval *Lectures, Cambridge 1932–35*, red. av Alice Ambrose.)

Det är kanske symptomatiskt att öppningstalaren vid 1982 års Wittgenstein-symposium var Wolfgang Stegmüller, född i Österrike 1933, verksam i München. Han är dels en av de verkligt tongivande inom den s k exakta filosofin och vetenskapsteorin, men dels också känd för sina breda och djupa kunskaper om all annan modern filosofi. Den moderna filosofins alla varianter har han fördomsfritt behandlat i sitt stora verk *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie* i två band, den senaste versionen från 1979. Det finns i en enbandsutgåva på engelska baserad på en tidigare version

men här vore en verkligt angelägen översättningsuppgift från den moderna filosofins område.

Sitt föredrag, som förmodligen kommer att utvidgas och i varje fall ges ut i symposiets skriftserie, kallade han "From the third to the sixth dogma of empiricism". Där signalerade han vissa nya inställningar till filosofierandet. En av dessa innebär att han sluter sig till den allt vanligare uppfattningen att inte ens teoretisk filosofi kan vara värderingsfri, men att det måste finnas rationella grunder för värderingarna. – Misstaget att tro att man inte kan bedriva rationella etiska undersökningar utan att dessa är meta-språkliga, kallar Stegmüller för den tredje empiristiska dogmen. Stegmüller säger att det inte var enbart den lingvistiska aspekten, att endast det som är deskriptivt är kognitivt meningsfullt, som utestängde de normativa dimensionerna från rationellt tänkande. Max Weber hade pläderat för en vetenskap fri från värderingar inom samhällsvetenskaperna därför att han tyckte att alla världsåskådningar och ideologier som trängde in i samhällsvetenskaperna förhindrade ett objektivt meningsutbyte. Webers inflytande har ju varit stort. Det är dock att märka att den rensningsaktion Weber satte igång inte är beroende av hur man ser på deskriptiva satser och sanningsvärden.

Ett faktum är i varje fall att (natur)vetenskapliga påståenden och värdeomdomen innehållsmässigt skiljer sig från varandra. Men vad man bör göra, enligt Stegmüller, är erkänna att visst, det finns inte moralisk *sanning* i betydelsen *kunskapsteoretisk* sådan. Men, när vi gjort detta kan vi sätta igång och undersöka de intersubjektiva grunderna för moraliska normer. Och det kan göras rationellt och objektivt. Och utan att vi behöver sitta fast i enbart språkliga begreppsanalyser. – Detta problem och denna lösning kan vi föresten hitta på närmare håll i en nyutkommen bok av Harald Ofstad, *Ansvar och handling*, Prisma 1982. Hans bok är ett vackert exempel på hur begreppsanalys kan vara ett fint medel utan att för ett ögonblick förväxlas med det mål man strävar efter. Felet var icke, säger Ofstad, "att man analyserade begrepp, utan att man inte fick gjort något annat". Och "ville man bli doktor och komma sig upp i världen skulle man inte skriva om vilken fördelning av det ekonomiskt goda som är rättfärdig. Om man däremot skrev om vad ordet 'rättfärdig' betyder, t ex hos David Hume, så kunde man bli doktor och komma långt".

Den dogm Stegmüller kallar den "fjärde empiristiska" handlar om inkränkthet i språket på ett annat sätt än när man försöker undvika att använda normer vid rationellt umgänge. Stegmüller förklarar den själv så här: "Om vi vill förklara vetenskapsfilosofins grundbegrepp får vi inte använda andra begrepp än semantiska, dvs modellteoretiska och syntaktiska begrepp. Pragmatiska begrepp som går utöver de semantiska och syntaktiska är förvisade från vetenskapsfilosofin". Han menar också att

konstruktioner som t ex Carnaps induktionslogik blir obegripliga om de inte ses utifrån den fjärde dogmen. En av orsakerna till denna dogm ligger, enligt Stegmüller, i att de två främsta grundarna av den moderna vetenskapsfilosofin, Russell och Carnap, förutom att de var framträdande empirister även deltog på ett avgörande sätt i utformningen av den moderna logiken. På det sättet spreds åsikten att modern logik var den *enda* metoden för kritisk filosofisk analys. Och detta ledde till en ensidig lingvistisk-analytisk inriktning av vetenskapsfilosofiska undersökningar.

Det är här Stegmüller menar att den metamatematiska och meta-världsynen måste ersättas med en *pragmatisk-epistemisk* förklaringsmodell. Det är kanske fel att använda ordet "modell" för Stegmüller vill uppenbarligen att vi skall se kunskapsteori som en kunskap om *världen*, i den mån vi kan vinna en sådan, och inte som en teori om något språkinnehåll som står ett epistemiskt steg från världen. Stegmüller säger även att en epistemisk situation måste "probabilistically transcend itself" i det den även tar hänsyn till om kunskap som ännu inte är accepterad har en hög eller låg sannolikhet.

Den största förtjänsten av att den nya pragmatisk-epistemiska inriktningen på detta område blivit ett utvecklingsbart faktum tillkommer, enligt Stegmüller, två unga svenska Lunda-filosofier, Bengt Hansson och Peter Gärdenfors. Sin välmotiverade beundran för deras arbeten uttrycker Stegmüller på ett utförligt sätt i den nya upplagan av band I (*Erklärung Begründung Kausalität*, Berlin-Heidelberg-New York, 1983) i sin stora encyklopediska vetenskapsteoretiska genomgång (hittills i fem volymer av vilka en finns på engelska). I själva verket utgörs en stor del av tillägget till denna volym av presentation och utveckling av i synnerhet Gärdenfors' idéer. – Hanssons undersökning har närmast att göra med förklaringar och är en kritik av bl a Hempels tanke om att explanandum representeras av en entydig proposition. Explananda och varför-frågor antas stå i ett-ett förhållande till varandra. Hansson visar dock att det finns flera frågor än det finns explananda och för att återställa entydigheten måste aspekt och tillhörighet explicit uttryckas i frågesituationen. T ex "Per har tagit en bok", "Det var *Per*, som tog boken" och "Det var en *bok*, som Per tog" uttrycker man genom samma proposition med samma sanningsvärde enligt klassiskt-modernt synsätt i logiken. Men frågorna "Varför tog *Per* boken?" och "Varför tog *Per* en *bok*?" visar upp olika aspekter, de hänför sig till olika situationsinnehåll.

Hanssons pragmatisering försiggår ännu på det lingvistiska planet, åtminstone huvudsakligen. Men Gärdenfors bröt igenom den språkliga dimensionen, som Stegmüller dramatiskt uttrycker det. Han visar att de frågeställningar Hansson analyserar kan föras tillbaka på epistemiska situationer. I exemplet ovan är situationerna där kunskap kräves "Någon

har tagit en bok” och ”Per har tagit någonting”. Lösningen av situationerna kan innebära, eller innebär kanske alltid, att vissa förväntningar finns som infrias eller inte infrias. Den information som upplösningen av kunskapsituationen leder till kan i sin tur innebära en överraskning som leder till nya frågor i en dynamisk gång. Det är möjligt att Gärdenfors tankar kan anknytas till sk möjliga världars semantik. En sådan tycker Stegmüller kan vara behövlig i sin nya pragmatiska epistemologi.

De resultat Hansson och Gärdenfors kommer fram till kan verka väl subtila men jag tror att man inte behöver tänka efter särskilt länge för att inse värdet av dessa idéer. De rör ju faktiskt grunderna för kunskapandet och visar dessutom vilja och kunnande att gå utöver det vedertagna. Det är synd att de ursprungliga källorna i detta fall skall vara så svåra att konsultera. Hanssons undersökning, ”Explanations — of what?”, är faktiskt inte ens tryckt utan spridd i stencil. Gärdenfors’ idéer finns i artiklar i olika filosofiska tidskrifter. I detta sammanhang den mest relevanta; ”A pragmatic approach to explanation” (*Philosophy of science*, vol 47 1980). — Gärdenfors var närvarande vid 1982 års symposium i Kirchberg och höll ett uppmärksammat föredrag kallat ”The dynamics of belief as a basis for logic”. I det försöker han ge propositionslogiken en epistemologisk bas genom att han identifierar propositioner med vissa slags förändringar av medvetandetilstånd (states of belief), dvs sådana som har att göra med tro—vetande.

Peter Gärdenfors har i antologin *Metod eller anarki* (red Bengt Hansson, Doxa 1982) tolkat J D Sneys vetenskapsteori. Stegmüllers femte dogm är ett försvar för Sneys och hans egen syn på vetenskapliga teorier som strukturer av matematisk natur och mot synen på teorier som ett konglomerat av satser. Det är en form av helhetssyn han försvarar. I den sjätte dogmanalysen kritiserar han induktionsteorin, eller rättare sagt det som han anser vara en förutsättning för induktionsproblemet, nämligen en metodmonism. Själv är han av åsikten att endast en pluralism i metodik kan göra vetenskapen rättvisa. — Jag skall inte uppehålla mig vid Stegmüller längre i detta sammanhang. Det är dock säkert att även dessa avsnitt i hans kritiska granskning kommer att diskuteras.

Som ett tecken på Stegmüllers egen pluralism kan nämnas att han var en av dem som deltog i samkvämen kring temat ”evolutionary epistemology” — ett mycket aktuellt område inom filosofin just nu. Den handlar om hur vår subjektiva uppfattningsförmåga passar in på den objektiva verklighetsstrukturen runt oss i världen på ett sådant sätt att vi får kunskap om världen. Det är ingen självklarhet skulle man tycka. Men de evolutionära epistemologerna säger att även kunskapsinhämtningen är ett resultat av evolutionär anpassning. Vi kan inte ha annan kunskapsförmåga eller epistemologi än vad vi har — då vore vi inte här. Överlevnadstvånget har

bestämt *vad* vi får veta och *hur* och kanske också *när*. Man kunde kanske också säga att vi genetiskt betingas *all* vinna kunskap. En kunskap vi verkar att ha a-priori nu, som de kantska åskådningsformerna rum och tid, kategorier som kausaliteten, är då egentligen en genetisk a-posteriori produkt. Men hur kan något genetiskt utvecklingsbart existera före rum-tid och utan att anpassa sig till någon form av orsak-verkan? Å andra sidan är det inte *den* rum-tiden, den abstrakta fysikaliska storheten, som vi upplever vid en kunskapsprocess. Det är inget lätt eller trivialt problem att få ordning på. Det enda som är säkert är att vi lever med ett bestämt *Vorwissen*, förkunskaper, som vi inte klarar oss utan, varken biologiskt eller samhällligt.

Människan som biologisk varelse är en anpassling. Frågan är hur långt detta omedvetna anpassande sträcker sig. Är reformismen människans naturliga tillstånd? Politiska revolutionärer, obevekliga vetenskapliga sanningssökare, konstnärliga nydanare kanske har mera emot sig än vad de anar. – Detta är dock frågor som inte diskuterades vid 1982 års symposium. I allmänhet rådde en optimism bland de evolutionära epistemologerna ifråga om människans förmåga att fatta sin värld och överleva i den. Optimismen är kanske något förvånande. Det fanns dock ett rejält undantag från denna trend. Den norske filosofen Herman Tennessen (verksam som professor i Edmonton, University of Alberta) menade bl a att eftersom mänskligheten alltid varit inställd på överlevnad så har människans språk också anpassat sig till denna uppgift. Och därför förleds vi att tro på överlevnad i all evighet, det har ju gått bra hittills, och därför skjuter vi ifrån oss varningssignaler. Men Tennessen varnar för att tro på att nutid alltid skall övergå i framtid på samma sätt som ”nutider” tidigare gjort. Tvärtom borde vår uppgift som filosofer och som människor vara att visa hur vår biologiska tillvaro kan äventyras av våra självsäkra ”kunskaper”. Individ- och gruppegoism, nationalism kopplad med panik inför hot mot överlevnad är ett hinder för den mänskliga kommunikation utan vilken en fortsatt kunskapsutveckling är omöjlig.

Det största hindret för människans utveckling är hennes korta existens, säger Tennessen. Människans dödsångest sätter in redan vid födseln, hon kan inte lära sig leva som dödlig innan det är slut. Därför är all *individuell* utveckling av människan som varelse en hopplös biologisk uppgift. Tennessen jämför människans öde men en man som hoppar från Empire State Building. För denne finns ingen räddning. Vad spelar det då för roll vad som händer under de sekunder fallet varar? Tennessen har utvecklat sina tankar bl a i en skarpsinnig lång science fiction-novell där han sammanför en jordisk filosof med varelser från planeten Zetetica för vilka livets längd är praktiskt taget obegränsad. Tennessen lyckas här föra de existentiella problemställningarna till verkligt väsentliga höjder. (Novellen heter ”Ho-

mo Telluris: The conscious cosmic caddis fly". Den finns i en antologi, *Extraterrestrial intelligence: The first encounter*, ed James L Christian. Bland andra medverkande märks Isaac Asimov och Ray Bradbury.)

Bland de egentliga Wittgenstein-föredragen på symposiet fanns det en del av intresse, några av verkligt substantiellt värde. Bland de senare kan nämnas den finländske filosofen Jaakko Hintikka om "The hidden unity" i Wittgensteins filosofi. Enheten spårar Hintikka i Wittgensteins sätt att förhålla sig till de enklaste beståndsdelarna i sin verklighetsbild. En tes hos Hintikka är att Wittgenstein aldrig tappade "markkontakten", han övergick från ett fenomenalistiskt primärt språk till ett fysikalistiskt upplevelsebetonat men förhållandet språk-verklighet behölls som ett konkret förhållande, inte ett enbart språkligt. Det skulle finnas anknytningspunkter till vad jag relaterat tidigare i denna artikel men jag går inte närmare in på Hintikkas idéer nu. Jag har för avsikt att återkomma till dem och till andra delar av hans mångsidiga och uppslagsrika produktion i en annan artikel.

Som en slutsummering av det VII Wittgenstein-symposiet kunde man konstatera att signaler om en nytändning för den exakta filosofin bekräftades. Samtidigt som nya områden öppnas tycks den otrevliga dogmatismen inom olika filosofiska riktningar minska. En "evolution" inom filosofin fordrar samarbete – det finns mycket att göra.